

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of TafsİR Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Ekim/October)

Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsirler
Manuscripts Tafseers in the Library of Tavsanli Zeytinoglu

İlhami GÜNAY

Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, Kutahya Dumlupınar University, Faculty of Theology,
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Kütahya, Turkey
ilhami.gunay@dpu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3618-7204>.

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 03/07/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/09/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2020

Atıf / Citation: Günay, İlhami. “Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsirler”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim/October 2020), 575-603.
<https://doi.org/10.31121/tader.763716>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of TafsİR Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi, içerisinde yazma eser bulunan Kültür Bakanlığı kütüphanelerinden birisidir. Kütüphane, bir koleksiyoner tarafından hususi olarak tesis edilmiştir. Kütüphanede iki bin beş yüz civarındaki yazmanın yüz elliden fazlası Tefsir, Kur'an İlimleri ve Meâller hakkındadır. Kur'an ilimleri ve kıraata dair eserler, başka bir çalışmamızda değerlendirilecektir. Bu çalışmamızda ilgili kütüphanede yer alan tam, eksik tefsir nüshaları, sûre ve âyet tefsirleri ve satır arası meâller tanıtılacaktır. Mahtûr/el yazma eserlerin künye ve muhteva bilgilerinden önce eserin ve müellifinin tam ismi verilecektir. Sonrasında nüshanın sırasıyla; demirbaş numarası, müellifinin ve eserin adı, varsa telif tarihi, dili, ebatları, varak ve satır sayısı, hat nev'i, müstensihî ve istinsah tarihi künye bilgileri verilecektir. Zikredilen bu künye bilgileri arasında bilinmeyenler (?) işaretiyle gösterilecektir. Devamında nüshanın/eserin muhtevası; içerdiği sûreler, temiz ve okunabilirlik durumuna kısaca temas edilmek suretiyle incelenecektir. Eserler kendi alt başlığı altında tarihi kronolojisine göre ele alınacaktır. Ciltlerin tertibi Mushaf sırasına ve tamlık noksanlık durumuna göre sıralanacaktır. Ancak müellifi meçhul olanlar, ait olduğu bölümün en sonuna konulacaktır. Bu yüzden, kütüphanenin demirbaş sırası gözetilmeyecektir. Nüshada işaret edilen önemli bazı bilgilerin varak/sayfa üzerindeki yeri, ilgili cümlenin sonunda varak numarası a-b yüzüyle birlikte parantez içerisinde gösterilecektir. Mahtûr nüshaların cild özelliği ve tezhibi gibi sanat yönüne temas edilmeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tavşanlı Zeytinoğlu, Kütüphane, Yazma, Sûre, Âyet.

Abstract

Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Library is one of the libraries of the Ministry of Culture with manuscripts. The library was established by a collector in particular. More than one hundred and fifty of the two thousand and five hundred manuscripts in the library are about Tafsir, Qur'anic Sciences and Qur'an translations. The works of Qur'anic sciences and recitation will be evaluated in another study. In our study we introduce complete, incomplete tafsir copies, sûra and verse commentaries and interline Qur'an translations in the relevant library. The full name of the work and author shall be recorded before the information of the contents. After the copy respectively; fixture number, name of author and work, copyright date, language, dimensions, number of leaf and line, line type, special and date of imprisonment. Among these mentioned imprint information, unknowns will be indicated by (?). The content of the copy / work; Surfaces it contains will be examined by brief contact with the status of clean and readability. The works will be handled according to their historical chronology. The composition of the volumes will be ordered according to the Mushaf order and the lack of completeness. However, those whose names are unknown will be placed at the end of the section to which they belong. Therefore, the fixture order of the library will not be considered. The position of some important information indicated on the foil in the copy shall be indicated in brackets with the foil number a-b face at the end of the relevant sentence. There will be no contact with the art aspect, such as the skin characteristics and illumination of the manuscripts copies.

Keywords: Tafsir, Tavşanlı Zeytinoğlu Library, Manuscripts, Sûra, Verse.

Giriş

Yazma eserler ilim ve kültür mirasımızın hazineleridir. Bununla birlikte mahtûr nüshaların muhtevaları henüz layıkıyla çalışılmamıştır. Topkapı müzesi yazma eserler kütüphanesinde bulunan nadide yazmaların bile elektronik taraması henüz tamamlanabilmiş değildir.¹ Taşrada bulunan yazma eserler kütüphaneleri ise bu konuda ilmi çalışmalar için öncelikli çalışma alanını temsil etmektedir. Bu iddiamızı, kataloğunda yer alan bazı tanınmış eserler üzerinde çalışıldığı halde, Zeyti-

¹ Kütüphanede 2016 yılında satır arası Kur'an tercüme üzerine araştırma yaparken yetkililer, yazmaların henüz %15'inin elektronik taramasının yapıldığını, bütün taramaların mevcut şartlarda sekiz on yılda tamamlanabileceğini söylemişlerdir.

noğlu kütüphanesinde yer alan yazma nüshalarına genelde atıfta bulunulmamasıdır. Nitekim akademik camiada üzerinde çalışılan mesela Devvânî, Kemalpaşazâde gibi meşhur müelliflerin eserlerinin anılan kütüphanedeki bazı yazmaları buna örnek gösterilebilir.

Zeytinoğlu Kütüphanesinde, künyesi çıkarılmış eserlerin yanında birçok risaleyi içeren mecmualarında, mukayeseli çalışmalarla teyit edilmeyi bekleyen eserler de bulunmaktadır. Yazma eserlerin çıkartılan künye bilgilerinde, muhtevası hakkında ekseriyetle malumat verilmemesi veya bazen hatalı bilgilere rastlanması, bu alanın çalışılmasını daha da gerekli kılmaktadır. Ayrıca eserlerin muhteva tanıtımı, yazma kütüphanelerdeki eksik nüshaların tamamlanmasına da imkân verebilecektir. Bütün bu gerekçeler, Zeytinoğlu kütüphanesinde bulunan tefsir ve kıraat ile alakalı yazma eserleri ilim camiasına tanıtmayı gerekli kılmıştır.

Kütüphanenin el yazmalarının künye bilgileri İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) ve yazmalar.gov.tr'de mevcuttur. Dipnotlarda bilgisi verilen diğer bazı çalışmalarda ise kitap künyeleri tek tek incelenmeksizin yalnızca eser sayıları verilmiştir. Ancak anılan kütüphanenin yazmalarını yeniden kataloglama projesi kapsamında çalışırken bilhassa yazma mecmualarında bazı risale ve eserlerin künye bilgilerinin çıkarılmadığı tarafımızca fark edilmiştir. Ayrıca bahsi geçen katalog ve künyelendirme çalışmalarında ilgili eserlerin muhtevasına değinilmemiştir. Bu çalışmamız, tefsir ve meâl yazmalarının muhtevasını ve künyesi çıkarılmayan eserleri tanıtmayı hedeflemekle diğerlerinden ayrılmaktadır.

1. Zeytinoğlu Kütüphanesinin Tarihçesi ve İçerdiği Mahtût Eserler

Zeytinoğlu kütüphanesinin tefsir ve meâl alanındaki mahtûtlarını tanıtmadan önce kütüphanenin tarihçesine ve içerdiği eserlerin ilim alanlarına göre tasnifine yer verilecektir. Böylece tefsir alanına ait eserlerin, kütüphane yazmaları içerisindeki hacmi hakkında bir fikre ulaşılmış olacaktır.

Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi isimli bu kütüphane; Tavşanlılı bir aile olan Zeytinzâdeler'den Hacı İbrahim Ağa tarafından 19. yüzyılın sonlarında Cami-i Kebir'in (Tavşanlı Ulu Camii'nin) bahçesinde 1896 yılında kurulmuştur. Hacı İbrahim Ağa, kurmuş olduğu kütüphanenin yanında bir de medrese inşa etmiştir. Eğitime yaptığı bu katkılardan dolayı kendisine dönemin sultanı II. Abdülhamit tarafından Mecidiye Nişanı verilmiştir. Hacı İbrahim Ağa'nın vefatından sonra oğlu Hacı Tahsin Efendi döneminde ise kütüphane zenginleşmeye başlamıştır. İstanbul'da işlerini yürüten Hacı Tahsin Efendi, en önemli kitapçılar çarşısı olarak da bilinen Sahaflar Çarşısı'nın müdavimlerinden olmuştur. Gerek buradan, gerek zengin kitap koleksiyoncularından, gerekse kitap müzayedelerinden temin ettiği kitapları Tavşanlı'daki anılan kütüphanesine göndermiştir. Hacı Tah-

sin Efendi'nin 1922 yılında vefatından sonra ise oğlu Mesut Zeytinoğlu kütüphanenin sorumluluğunu devralmıştır. 1969 senesinde Kültür Bakanlığına devredilen kütüphane, 1995 yılında Tavşanlı'daki mevcut binasına taşınmıştır.²

Kütüphanenin sahip olduğu eser sayıları hususunda farklı değerlendirmeler mevcuttur. Fuad Sezgin, Zeytinoğlu Kütüphanesindeki mahtûtların toplam sayısının “yeni listeye göre” notuyla 1226 adet olduğunu kaydetmiştir.³ Esra Has ve Etikan bu kütüphanede 1266 yazma olduğunu belirtmişlerdir.⁴ Kocaman da anılan kütüphanede ona yakın nadide eser bulunduğunu belirtir. Keza onun; “1266 adet el yazması eser ve 4391 adet de Arapça-Farsça yazma eser bulunmaktadır.” ifadesi⁵ dizgi hatası değilse bir sehvidir. Zira anlaşıldığı kadarıyla iki araştırmada da mahtûtların adet bilgisi Sezgin'e dayandırılmıştır. Oysa henüz tamamlanmamış bir proje kapsamında⁶ ilgili kütüphane yönetiminin verdiği bilgiye göre 2428 adet el yazması eser bulunmaktadır ve mahtûtların ilimlere göre tasnifi şöyledir: Fıkıh: 454; Arap Dili: 295; Mantık: 240; Kelam: 213; İslam Ahlakı: 185; Tasavvuf: 178; Arap Edebiyatı: 122; Kur'ân İlimleri: 95; Hadis: 92; Külliyatlar: 91; İran Edebiyatı: 70; Tefsir: 66; Tarih: 5; Edebiyat: 63; İslam Tarihi: 51; Tıp: 51; Astronomi: 42; Matematik: 17; İran Dili: 15; Kimya: 12; Psikoloji: 12; İslam dini: 11; Genel konular: 9; Avrupa Tarihi: 6; Biyografya: 5; Metafizik: 3; Mukayeseli dil bilim: 3; Hukuk, Nadir Kitaplar, Kitab-ı Mukaddes, Amme İdaresi, Türk Dili, Siyasal İlimler ve İngiliz dili, ikişer; Mezhepler, Afrika Tarihi, Jeolojik İlimler, Mühendislik, Okyanus tarihi, Ziraat, Nazari ilimler ve Ekonomiye yönelik ise birer eser mevcuttur. Araştırmacı olarak yer aldığım anılan projede tefsir ve Kur'ân ilimlerine dair yazmalardan T'ZK.1173 künyeli eser incelenirken görüleceği üzere bazı noksanları bulunabilmektedir. Dolayısıyla yazma eserlerin kesin sayısı, bu projenin tamamlanmasıyla ortaya çıkacaktır. Şimdi satır arası tercümelere başlayarak tamamlanmış/tamam ve tamamlanmamış/natamam tefsirler ile sûre ve âyet tefsirlerine dair eserlerin tanıtımına geçebiliriz. Aşağıdaki tanıtım bilgilerinde yer alan T'ZK'nın açılımı, Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesidir.

² Mesut Kocaman, “Zeytinoğlu Kütüphanesi” *Tavşanlı Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Temmuz 2011), 31. <https://docplayer.biz.tr/7656659-Tavsanli-kultur-ve-tarih-arastirmalari-dergisi-nin-ikinci-sayisinda.html>

³ Fuad Sezgin, *Târihü'l-türâsi'l-Arabîyye: Mecmûâtü'l-mahtûtâtü'l-Arabîyye fi'l-mektebâti'l-âlem*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzî (b.y: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud, 1402/1982), 123. Aynı müellif aynı eserinde Vahid Paşa kütüphanesinde ise 2226'sı Arapça, 404'ü Türkçe ve 195'i Farsça olmak üzere 2935 mahtût bulunduğunu belirtmiştir. Age, 125.

⁴ Esra Has - Sema Etikan, “Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 358 No'lu Mesnevi-i Şerif'in Tezisini Açıdan İncelenmesi”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2013), 123.

⁵ Kocaman, “Zeytinoğlu Kütüphanesi”, 31.

⁶ Bu istatistiki bilgiyi ve proje ön incelemesinde bu bilgilerde dolayısıyla eserlerin kataloglarında bazı eksik ve hataların bulunduğu malumatını benimle paylaşan, “Zeytinoğlu Kütüphanesi El Yazma Koleksiyonu Katalog Hazırlama Projesi koordinatörü” değerli arkadaşım Doç. Dr. Mehdin Çiftçi'ye teşekkür ederim.

2. Satır Arası Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi:⁷

2.1. TZK.962 demirbaş numaralı eserin mütercimi meçhuldür (?). *el-Kur'ân* adıyla kayıtlı eserin telif tarihi (?) bilinmemektedir. Eser, **Arapça-Türkçe ve 258x176:170x115** ebatlı olarak kayda geçmiştir. Eser, nesih hattıyla ve her biri yedi satırdan oluşan dört yüz seksen bir yaprakтан oluşmaktadır (**481 vr. 7, nesih**). Müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemekte ancak hicri sekizinci asra ait olduğu tahmin edilmektedir [(?), (?), (H. 8. asır)].

Kırık mana şeklinde satır arasında yapılan tercüme ile oluşturulan eser, Fâtiha sûresiyle başlamakta (1b-2a) ve Kehf sûresinin 74. âyetinde tam olarak bitmektedir (481b). Nüshanın zahriyyesinde (iç kapak kısmında) eserle alakalı herhangi bir bilgi ve işaret bulunmamaktadır. Ayetlerin lafzı büyük, satır arasındaki manalar ise Türkçe küçük ebatlı ve her ikisi de harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. İlk cildi olduğunu düşündüğümüz bu nüshanın Kehf sûresi yetmiş beşinci âyetinden sonrasını içeren ikinci cildi kayıp veya başka bir kütüphanededir.

3. Tamam Tefsirler:

Tamam tefsirlerden kastımız telifi tamamlanmış, Fâtiha sûresinden Nâs sûresine kadar Kur'ân-ı Kerîm'in bütününe tefsir eden eserlerdir.

3.1. Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî (373(393)/983(1003)), *Tefsîrü'l-Kur'ân/ Tefsîr-i Ebu'l-Leys*:⁸

3.1.1. TZK.19, Ebü'l-Leys Semerkandî, *Tefsîr-i Ebu'l-Leys*, (?), Türkçe, 310x175:210x100, 355 vr. 33, nesih, İbn Arabşah Ahmed b. Muhammed el-Hanefî (854/1450), Mehmed Emin Üsküdârî, H. 1200 (355a).

Nüsha, Fâtiha-İsrâ arası sûrelerin tefsirini içermektedir. Eserin ismi ve bu sûrelerin fihristi mahtûnun zahriyyesinde kaydedilmiştir. Nüsha TZK.18'de kayıtlı tefsirin ilk cildi olup çok temiz ve gayet okunaklıdır. Sûre başlangıçları çerçevesi ve tezhiplidir. Tefsirde âyet lafızları harekeli ve üstü kırmızı, Türkçe açıklamalar ise harekesizdir. İstiâze (1b) ve besmelenin (5a) tefsiri, havâssı ve buna

⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe tercümelerinin tarihi seyri ve yazma nüshaları hk. geniş bilgi için bk. İlhami Günay, *Başlangıcından Bugüne Kur'ân'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi* (İstanbul: Ensar, 2016), 421-451.

⁸ Eserin, müellifi, mütercimi ve diğer yazma nüshaları hk. bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcim-i musannifî'l-kütübî'l-Arabîyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1414/1993), 4/24 (17617); Abdülbaki Çetin, "Ebu'l-Leys es-Semerkindî tefsirinin Türkçe tercümesi üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (2007); İsmail Taş, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys es-Semerkindî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi TDED XLI/2 (2009)]*; İshak Yazıcı, "Semerkandî Ebü'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/473-475; Günay, *Başlangıcından Bugüne*, 91-94, 279; Ayrıca bk. Hidayet Aydar - Nesibe Kablander, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesinin Mukaddime Kısmının Transkripsiyonlu Metni ve Muhtevâ Değerlendirmesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015).

dair dörtlü ve beşli (murabba‘ muhammes,) vefk resmedilmiştir (7a). Aynı usulde Esmâü'l-hüsnânın vefki mevcuttur (8b).

3.1.2. T'ZK.18, Ebü'l-Leys Semerkandî, *Tefsîr-i Ebu'l- Leys*, (?), Türkçe, 315x170:212x104, 424 vr. 33, nesih, (?), (?).

Nüsha, Kehf sûresiyle başlamakta ve Nâs sûresiyle tamam olarak bitmektedir. Eserin, son sayfasının son üç satırında Arapça dua cümlesi yer almaktadır. Müstensihî ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. Ancak, bu nüshanın hat, cilt ve şekil özellikleri, T'ZK.19 nolu demirbaşta kayıtlı cildin müstensihî tarafından aynı tarihlerde yazıldığına işaret etmektedir (424b). Muhtemelen bu ikinci cilt önce, ilk cilt daha sonra yazıldığından ketebe kaydı yalnızca T'ZK.19 demirbaş numaralı bu ilk cilde düşülmüştür.

3.2. Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Begavî (516/1122) *Meâlimü't-tenzîl/Tefsîrü'l-Begavî*.⁹

3.2. T'ZK.56, Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, (?), Arapça, 308x182:245x127, 551 vr. 35, nesih, (?), H.1100.¹⁰

Nüsha, Fâtiha-Nâs arası sûrelerin tefsirini içeren tam bir tefsirdir. Eserin zahriyyesinde “Tefsirü Meâlimi't-Tenzîl” kaydı ve dört mühür bulunmaktadır. Nüsha, nefis nesih hatlı ve âyet lafızları harekelidir. Eser, 1102. sayfada Nâs sûresiyle bitmektedir. Eserde ketebe kaydı bulunmamaktadır.

3.3. Ebü'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî (538/1144) *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*.¹¹

⁹ Müfessirin hayatı ve tefsiri hk. bk. Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Cize: Dâru Hicr, 1419/1998), 16/262; Mevlüt Güngör, “Begavî, Ferrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/340-341; Saffet Bakırcı, “Meâlimü't-Tenzîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/203-204; Osman Bilgen, “Selçuklu Muhaddislerinden Begavî'nin (Ö. 516/1122) Hayatı ve Hadis Tenkitçiliği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2369-2370; Günay, *Başlangıcından Bugüne*, 297. Diğer bir yazma nüshası için bk. Esra Gözeler, “Vatikan Kütüphanesinde Tefsir İlmine İlişkin Arapça El Yazmaları Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 359. Bagavî'nin tefsiri üzerine yazılan haşiyeler hk. Bk. Şükrü Maden, “Tefsirde Şerh Hâşiyeler ve Ta'likâ Literatürü”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014), 187.

¹⁰ Diğer bir yazma nüshası için bk. Nurdoğan Türk, “Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki Tefsire Dair Yazma Eserler P”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014/3), 170-171.

¹¹ Müfessirin hayatı ve tefsiri hk. bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/335; Nuri Yüce, “Zemahşeri (Hayatı ve Eserleri)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 26 (1986-1993); Ali Özek, “el-Keşşâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/329-330; Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, “Zemahşeri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238; Günay, *Başlangıcından Bugüne*, 297-299; Diğer bir yazma nüshası için bk. Gözeler, “Vatikan”, 359. Keşşâf üzerine yazılan haşiyeler ve talikalar hk. bk. Maden, “Tefsirde Şerh Hâşiyeler ve Ta'likâ Literatürü”, 187-193.

3.3.1. TZK.1030, Zemahşerî, Keşşâf, (H.528), Arapça, 278x182:208x122, 121 vr. 21, nesih, (-), (?), (?).

Nüsha, Sebe' ile Sâd (dâhil) arası sûrelerin tefsirini haizdir. Nüsha temiz, âyet lafızları ve tefsir metni kısmen harekeli ve gayet okunaklıdır. Sûre isimleri, âyet sayıları ve tefsir edilen ayetler kırmızıyla yazılmıştır (1b...). Haşiyesinde, seyrek de olsa tefsire yönelik notlar yer almaktadır. Bu nüshanın zahriyyesinde "Sekizinci cild" notu düşüldüğüne göre bu tefsirin ilk yedi cildi kayıptır. Ya da başka bir kütüphanede veyahut da bir şahsın elindedir. Eserin zahriyyesinde temellük, vakıf kaydı ve bunlara ait mühürler bulunmaktadır (1a).

3.3.2. TZK.1031, Zemahşerî, Keşşâf, (H.528), Arapça, 278x182:208x122, 103 vr. 21, nesih, (-), (?), (?).

Nüsha, Duhân-Necm arası sûrelerin tefsirini içermektedir. Eser, taşıdığı vakıf mührü (2b), hat, yazım üslubu ve ebat (2b) bakımından yukarıda tanıttığımız TZK.1030 ile aynı özellikleri taşımaktadır. Sekizinci cilt yaklaşık uzunluktaki beş sûreyi ihtiva ettiğine ve bir sonraki cilt Duhân sûresinden başladığına göre Zümer-Zuhruf arasındaki beş sûrenin tefsirini içeren dokuzuncu cilt de kayıptır. Nitekim bu nüshanın sonunda da "Onuncu cild bitti" kaydı düşülmüştür (104b).

3.3.3. TZK.1032, Zemahşerî, Keşşâf, (H.528), Arapça, 278x182:208x122, 130 vr. 21, nesih, (-), Nûru'l-huyûkî Muhammed Şemsü'l-âbâdî, H. 744.

Nüsha, Kamer-Cin arası sûrelerin tefsirini ihtiva etmektedir. Önceki nüshaların hat ve fiziki özelliklerini taşıyan bu nüsha, üzerinde çalıştığımız tefsirin on birinci cildir.

3.3.4. TZK.1033, Zemahşerî, Keşşâf, (H.528), Arapça, 278x182:208x122, 123 vr. 21, nesih, (-), Nûru'l-huyûkî Muhammed Şemsü'l-âbâdî, H. 753.

Nüsha, Müzzemmil-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini muhtevidir. Söz konusu tefsirin on ikinci cildir. Hattı, yazı üslup ve şekli bakımından önceki nüshaların aynıdır ve aynı müstensih tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Müstensih, bu nüshayı Zemahşerî'nin müellif nüshasından H. 753 yılında istinsah ettiğini söylemektedir (123a-b). Böylece 12 ciltten oluşan bu tefsir, tamamı aynı müstensih tarafından yazılmış kıymetli bir nüshadır. Eserin ilk yedi ve dokuzuncu ciltleri kayıptır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 109 numarada yer alan Tevbe-İbrahim arası sûreleri içeren nüsha, hat nev'i ve varak tanzimi bakımından bu serinin bir cildine benzemektedir.

3.4. Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. ‘Ömer b. Muhammed Beyzâvî (685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*.¹²

3.4.1. TZK.32, Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl* (?), Arapça, (?), 4+358 vr. 35, nesih, (-), Muhammed Hasan el-Behbehânî, H. 1202 (359a).

Eser, Fatiha-Nâs arasındaki bütün sûrelerin tefsirini havidir (1-357b). Nüshadaki âyetlerin lafızları harekeli ve kırmızıdır. Nüshanın haşiyesinde, Kur’ân-ı Kerîm’in isimlerinin manaları (z.4) ve Beyzâvî tefsirinin bir haşiyesi de farklı geometrik ve servi şekilleri halinde yazılmıştır (z-4-1a-6a...).

3.4.2. TZK.23, Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl* (?), Arapça, 300x190:215x110, 496 vr. 29, nesih, (-), (?), (?), (?).

Eser, Fâtiha-Nâs arası sûrelerin tefsirini içeren nefis nesih hatlı tam bir nüshadır. Metinde yanlış okunma ihtimali olan yerler harekelidir. Bazı yerleri rutubet lekelerine rağmen (5a) okunaklıdır. Âyet lafızları harekelidir ve üst kısımları kırmızıyla çizilmiştir (6a... 93b). Eserin sonunda ferağ kaydı vb. bilgilere yer verilmemiştir (499b).

3.4.3. TZK.1017, Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, Arapça, 308x223:220x103, 402 vr. 29, ta’lîk kırmısı, Muâz Efendi, 1066.

Nüsha, Nisâ sûresi 134. âyet ile Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini içermektedir (1a-402a). Nüshanın satır aralarına ve haşiyeye (bilhassa 80a sonrası yoğun olmak üzere) notlar kaydedilmiştir

¹² Hayatı, eserleri ve tefsirin özelliği için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/606; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ty.) 1/186-188; Ebû'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi abbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût - Abdülkâdir el-Arnaût, (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1412/1991), 7/685-686; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn es-mâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1951-1955), 1/462-463; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-esheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müst'arebin ve'l-müsteşrikîn*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 1423/2002), 4/110; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2/266; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn* (Kâhîre: Mektebetü Vehbe 1420/2000), 1/211. Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)* (İstanbul: Bilmen Yayınevi 1973), 2.528-535; Âdil Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, (Beyrut: Müessesetü Nüveyhızı's-Sekâfiyye 1409/1988), 1/318; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi 1996), 2/265-281; Yusuf Şevki Yavuz, “Kâdi Beyzâvî”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987-1988), 241-254; Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6/100-103; İsmail Cerrahoğlu, “Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/260-261; Beyzâvî'ye ve tefsirine yönelik eleştiri için bk. Celil Kiraz, “Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Beyzâvî'ye Yönelik Eleştirileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006); Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Gözeler, “Vatikan”, s. 358; Türk, “Tire Necip Paşa”, s. 161. Brockelmann, tefsir üzerine yapılan şerh ve haşiyelerden 86 tanesini saymaktadır: Carl Brockelmann, *Tarihü'l-edebî'l-Arabî*, trc. es-Seyyid Ya'kub Bekir - Abdülhalim en-Neccâr, ([Kahire]: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993). 4/221-232. Beyzâvî tefsiri üzerine yazılan haşiyeler ve ta'likler hk bk. Maden, “Tefsirde Şerh Hâşiyeler ve Ta'lika Literatürü”, 194-211.

(1a...). Sûre isimleri, Mekki-Medeni oluşları ve âyet sayıları kırmızı hatla satır aralarına yazılmıştır (65b).

3.4.4. T'ZK.713, Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, Arapça, 288x186:207x105, 279 vr. 31, nesih, (?), (?).

Nüshada, Fâtiha-Kehf arasındaki sûrelerin tefsiri yer almaktadır. Nüshanın zahriyyesinde “Bu ciltte 18, ikinci ciltte 94 sûrenin bulunduğu” notu düşülmüştür (1a). Tefsir besmele ile başlamaktadır. Eserin haşiyesine çok yoğun ve satır arasına nadiren malumat konulmuştur (1b-279a). Eserin satır araları açık ve hat âdî olmasına rağmen gayet okunaklıdır. Eserin bu birinci cildi ketebe kaydı bulunmaksızın bitmektedir (279a).

3.4.5. T'ZK.1116, Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, Arapça, 243x173:190x110, 240 vr. 21 bb, nesih-ta'lik, Ahmed b. Ali İshak, H. 962 (240b).

Meryem-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini içeren bu nüsha, celi sülüs bir besmele ile ve altında Meryem sûresinin tefsiriyle başlamaktadır (1b). Tefsir edilen ve şahit gösterilen ayetlerin üst kısmı kırmızıyla çizilmiş, sûre isimleri, âyet sayıları ve nüzul yerleri kırmızı hatla yazılmıştır. Haşiyesine (17b-39a; 54b-60a... arasında çok yoğun olmak üzere) notlar düşülmüştür. Bu nüshanın hat özellikleri, T'ZK.713 demirbaş numarasıyla kayıtlı nüshanın ikinci cildi olduğuna işaret etmektedir.

3.4.6. T'ZK.714, Beyzâvî (?), *Envârü't-tenzîl* (?), Arapça, 302x203:195x110, 209 vr. 27, ta'lik, (?), (?).

Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'inin ikinci cildi olan bu eser Meryem sûresiyle başlamaktadır. Nüshanın, satır arası ve haşiyesindeki malumat karmaşıklığı (1b-26b), 157b.'den itibaren yerini sadiğe bırakmaktadır. Sûre isimleri ve ayet sayıları kırmızıyla yazılmış, tefsir edilen ayetlerin üst kısımları çizilmiştir (1b...). Eser, ketebe ve ferağ kaydı olmaksızın Nâs sûresinin tefsiriyle bitmektedir (209a). Bu durumda anılan nüshanın ilk cildi kayıp görünmektedir.

3.4.7. T'ZK.232, [Beyzâvî], *Mecmû'atü't-tefâsîr [Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*'den sûreler]*, (?), Arapça, 200x128:140x46, 139 vr. 19, nesih-ta'lik, (?), (?).

Nüsha, Lokmân ve Mülk-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini havidir. Lokmân sûresinin (1b-9a), Mülk-Mürselât (19b.-66b) ve Nebe'-Nâs (79b-139a) arasındaki sûrelerin tefsirinin bitiminde, müstensihî ve tarihi verilmeksizin “*Envârü't-tenzîl* ve *esrârü't-te'vîl*”den alındığı belirtilmiştir (9a, 66b, 139a).

3.4.8. T'ZK.36/1, Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl* (?), Arapça, 204x142:152x82, 20 vr. 27, ta'lik, (-), (?), (?), (?).

Nebe'-Kevser (dâhil) arasındaki sûrelerin tefsirini havi eserde, Besmeleyle doğrudan Nebe' sûresinin tefsirine başlanmıştır. Nüshadaki mürekkep lekeleri (21ab) metni okumaya mani değildir. Sûre isimleri satır arasında kırmızıyla yazılmıştır. Nüsha, Kâfirûn sûresi başlığı atılarak ketebe kaydı olmaksızın bitirilmiştir (20b).

3.5. Beyzâvî'nin, *Envârü't-tenzîl*'i üzerine yazılan hâşiyeler

3.5.1. T'ZK.24, Sa'dî Sadullah Çelebi Efendi, Çivizâde Muhyiddin Efendi (945/1539),¹³ *Hâşiyetü Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (?), Arapça, 208x145:bbxbb, 426 vr. 25, nesih-ta'lik, (?), (?).¹⁴

Nüsha, Hûd-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini muhtevidir. Temellük kayıtları bulunan nüsha, harekesiz, sûre başlıkları satır başında kırmızıyla yazılmıştır (1a). Nüshanın, oksitlenmekten dolayı zor okunan yerleri bulunmaktadır (98a-99b, 105a-109b). Ketebe kaydı mevcut değildir (426a). Bu eserin ilk cildi (Fâtiha-Yûnus sûreleri arası) kayıp veya başka bir koleksiyondadır.

3.5.2. T'ZK.688/1, Sa'dî Çelebi (H.945/1539), *Hâşiyetü Envârü't-tenzîl*, Arapça, 210x152:146x74, 37+1 vr. 21, ta'lik, Ebu Ali el-Hüseyn b. Abdullah ?, (36b).

Eser, Kadı Beyzâvî'nin kaleme aldığı Nebe'-Nâs arasındaki sûrelerin tefsiri üzerine Sa'dî Çelebi tarafından yazılmış, latif ve nükteli bir hâşiyeye olarak künyelendirilmiştir (1a). Eserin tamamındaki su lekesi metni okumaya mani değildir. Müellif mukaddimesiz olarak tefsire başlamaktadır (1b). Eser ketebe ve ferağ kaydı konulmaksızın bitmekte, fakat bittiği yerin sağ kısmında bulunan Ebu Ali el-Hüseyn b. Abdullah kaydı, bu risalenin müstensihinin bu kişi olabileceğini düşündürmektedir (36b).

¹³ Hayatı ve eserleri hk. bk. Mehmet İpşirli - Ziya Demir, "Sâdî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/404-405; Ersin Çelik, "Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi ve Kâdî Beyzâvî Hâşiyesinin Değerlendirilmesi", *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları- 4-6 Mayıs 2014*, 2014, s. 637-651. Şükrü Maden, "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Hâşiyeciliğin Önemi -Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi'nin (ö. 945/1539) Hâşiyesi-i Sûre-i Mülk 'ale'l-Kâdî el-Beyzâvî İsimli Hâşiyesi Örneğinde Bir Değerlendirme", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, Ed. Bilal Gökçür -ve -dgr- İlim Yayıma Vakfı (2013), 57-89.

¹⁴ Diğer yazma nüshaları hk. bk. Türk, "Tire Necip Paşa", 163-164.

3.5.3. TZK.688/2, [Debbağzâde Mehmed Efendi 1114/1702 ?], *Hâşiye 'alâ Tefsiri cüz'i'n-Nebe' min Envârî't-tenzîl*,¹⁵ Arapça, 210x152:146x74, 39-85+2 vr. 21, ta'lik, İbrahim b. 'Ömer el-Erzin'r-Rûmî, H. 1134 (85b).

Nüsha, Kadı Beyzâvî'nin Nebe' sûresinden itibaren son cüzün tefsiridir. "Üstaz-ü üstâzinâ üstazü'l-küll" ifadesiyle nitelenen Mehmed tarafından yazıldığı, latif ve nükteli bir haşiyesi olduğu kaydedilmiştir (39a). Sûre isimleri ve Beyzâvî'nin ifadeleri kırmızıyla tasrih edilmiş, haşiyesinde çokça tefsir malumatı kaydedilmiştir (39b-85b).

3.5.4. TZK.25, Sinanüddin Yûsuf b. Hüsam (H.986/1578),¹⁶ *Hâşiyetü Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 964, Arapça, 213x138:154x78, 400 vr. 19, nesih, (Müellif !?), 964.

Eser, En'âm-Yûnus arası sûrelerin tefsirini içermekte, muhtemelen serinin ikinci cildini oluşturmaktadır. Hattı nefis, nüsha çok temizdir. Sultan Süleyman oğlu Selim Han'ın oğlu Bâyezid Han'a ithaf edilmiş ve âmire hazinesine hediye edilmiştir (3a-b). Bazı kelimeleri harekeli (1a-9a) ve sûre başlıkları tezhiplidir. Ketebe kaydında "Yûnus sûresi üzerine yaptığımız talik, 964 senesinin 24 Cemadiyelâhirde bitmiştir" denilmesi (400a), onun müellif nüshası olduğuna işaret edebilir. Ayrıca, âmire hazinesine hediye edildiği kaydı, bu eserin eksik ciltlerinin Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesinde olabileceğini akla getirmektedir.

3.5.5. TZK.27, Şeyhzâde Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa (950/1543),¹⁷ *Hâşiyetü Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (?), Arapça, 254x172:182x108, 573 vr. 33, nesih, (?), (?).¹⁸

Eser, Fâtiha-A'râf arasındaki sûrelerin tefsirine dairdir. Nüsha; gayet temiz, harekesiz ancak okunaklıdır. Eserin temellük kaydında, el-Hâc Ömer el-Hâmî'nin talebelerinden Zeynelâbidîn ed-Durûsî'ye ait olduğu belirtilmektedir (z-2). Nüshanın ketebe kaydı yoktur (577b).

3.5.6. TZK.28, Şeyhzâde Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa (950/1543), *Hâşiyetü Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (?), Arapça, 286x188:182x105, 496 vr. 33, nesih, (?), (?). Eser,

¹⁵ Bk. Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâbü'l-meknûn fî zeyl-i alâ Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1945), 1/140; Şükrü Maden, *Tefsirde Haşiyeye Gelenegi ve Haşiyetü Muhyiddin Şeyhzade ala Tefsiri'l-Kadı el-Beyzavi Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 81; Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 4/6 (1) 1999, 260, 296.

¹⁶ Hayatı ve eserleri hk bk. Eyyüp Said Kaya, "Sinan Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/228-229.

¹⁷ Bk. Maden, *Tefsirde Haşiyeye Gelenegi*, s. 124-299; Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 39/97-98.

¹⁸ Diğer bir yazma nüshası için bk. Gözeler, "Vatikan", 361; Türk, "Tire Necip Paşa", 165-166.

Enfâl-Ankebût arasındaki sûrelerin tefsirini muhtevidir. Nüsha; gayet temiz, harekesiz ancak okunaklıdır. Hattın nev'î ve haşiyede kullanılan usul ve sûrelerin sırası, bu cildin T'ZK/26'nın ikinci cildi olduğunu göstermektedir. Cildin sonunda ketebe kaydı bulunmamaktadır. Cildin sol kapağının iç kısmında "Bayezid Kütüphanesi Şeyhzâde, numara 33" ifadesi yer almaktadır (501).

3.5.7. T'ZK.26, Şeyhzâde Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa (950/1543), *Hâşiyetü Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (?), Arapça, 280x178:180x105, 513 vr. 33, nesih, (?), (?).

Nüsha, Rûm-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini içermektedir. Aynı müstensihin elinden çıktığı anlaşılan T'ZK.27 ve T'ZK.28'in üçüncü cildir. Nüsha; gayet temiz, harekesiz ancak okunaklıdır. Bazen haşiyeye malumat konulmuştur (513b-514a). Eserin ketebe kaydı bulunmamaktadır (515a).

3.5.8. T'ZK.35, Ebû İshâk 'İşâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538),¹⁹ *Hâşiyetü Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (?), Arapça, 210x140:156x74, 209 vr. 25, nesih, (?), (?).

Nüsha, Fâtiha, Bakara sûreleri ve Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetine kadar tefsirini içermektedir. Hattı gayet okunaklıdır. Ara sıra haşiyeye, müstensihin hattı olduğu anlaşılan kısa notlar düşülmüştür (4b; 10b; 12a...). Eserin tamamında ayetlerin renkli mürekkeple yazılmaması veya üst kısmına ayırt edici işaret konulmaması, tefsir edilen ayetleri bulmakta zorluk çıkarmaktadır. Nüşaya ketebe kaydı konulmamıştır.

3.5.9. T'ZK.64, Ebü'l-Fazl Kuraşî el-Kâzerûnî (945/), *Hâşiyetü Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (?), Arapça, 272x176:204x123, 238 vr. 35, ta'lik, (?), (?Muhtemelen müellifin yaşadığı asır).

Nüsha, Furkân-Nâs arası sûrelerin tefsirini haizdir. İçerdiği sûreler bakımından eserin ikinci cildi olduğu anlaşılmaktadır. Nüsha okunaklı âdî talik hatlıdır. Sûre başları satır içerisinde kırmızı mürekkeple tasrih edilmiştir (3b). Temellük kaydının altında kırmızıyla "Hâşiyetü'l-Kâzerûnî alâ tefsiri'l-Kâdî/Kâzerûnî'nin Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı hâşiyeye" ifadesi konulmuştur (z-1). Eserde ferağ kaydı bulunmamaktadır (238a).

¹⁹ İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İshâmüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/ 516-517.

3.6. Şeyhülislam Ebussuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Efendi (982/1574),²⁰ *İrşâdü aklı selîm ilâ mezâyâ kitâbi'l-kerîm*

3.6.1. TZK.965, Ebu's-Suud, (973), Arapça, 306x205:226x134, 310 vr. 31, ta'lik, (?), (?).²¹

Nüsha, tefsirin Âl-i İmran sûresinin tefsiriyle başlayan ve İsrâ sûresinin 107. âyetinde biten (ilk cildi TZK.1019) ikinci cildir. Cildin son yaprağının TZK.1019'a ciltlendiğini "minküm" takibi göstermektedir (310b). Nüshanın zahriyyesinde temellük, vakıf, fevaid, görev ve aile fertlerinin doğum ve ölüm kayıtları düşülmüştür (1a). Eser nefis bir talik hatla yazılmış, haşiyesinde de aynı hatla ve özenle malumat kaydedilmiştir.

3.6.2. TZK.1019, Ebu's-Suûd, (973), Arapça, 304x210:225x135, 344+3 vr. 31, ta'lik, (?), (H. X. asrın başları?).

Nüsha, İsrâ sûresinin 108-111. âyetlerinin tefsiriyle başlamakta ve Gâşiye sûresinin 21. âyetinin tefsirinde bitmektedir (3a-b-344a). Nüshanın hattı, sayfa tanzimi vb. yönleriyle TZK/965'in devamı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer ifadeyle TZK.965 numarada kayıtlı nüsha, bu eserin ikinci, TZK.1019 da üçüncü cildir ve ilk cildi kayıptır. Nüshanın 156a'dan itibaren haşiyesinde belli aralıklarla çok kayıt bulunmaktadır. Eserin sonunda bırakılan altı sayfalık boşluk, son sûrelerin tefsirine ayrılmış olduğunu düşündürmektedir (344b-347a).

3.7. Gurabzâde Ahmed b. Abdullah (1099/1688) *Tefsir-i Zübedü'l-âşâri'l-mevâhibi'l-envâr*²²

3.7.1. TZK.1165, Gurabzâde Ahmed, *Zübedü âşâr [Zübdetü'l-âşâr ve mevâhibü'l-envâr]*, Türkçe, 215x165:155x110, 445 vr. 17, nesih, Şehid Elmas Paşa Biraderzadesi Münzevi Hüseyin, H. 1173.

Eser, Fâtîha-İsrâ arası sûrelerin tefsirini içermektedir. Bu birinci cildin yanına "Mevâhibü'l-envâr" yazılmıştır. Müellif, mukaddimesinde eserinin kaynaklarının Begavî, Beyzâvî ve Şihâb Hafacî'nin Haşiyesi, Ebussuûd ve Mevâhib tefsirleri ve Muhammed Herevî'nin el-Karîbeyn

²⁰ Bk. Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/365-371; Tefsirin muteber nüshaları hk. bk. Adem Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Aklî's-Selîm İlä Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm adlı Tefsirinin Müellif Nüshası", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II-*, 2013, s. 9-55; Adem Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Aklî's-Selîm İlä Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 337-363; Ebussuud tefsiri üzerine yazılan haşiye ve talikler hk. bk. Maden, "Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta'lika Literatürü", 214-215.

²¹ Diğer bir yazma nüshası için bk. Türk, "Tire Necip Paşa", s. 168-169.

²² Süleymaniye yazma nüshalarından bazıları: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim 75; Fatih 274; H. Hüsnü Paşa 64/1-2, 26, 34; Hacı Mahmud Efendi 43, 69, 113, 145...)

ve Muslihiddin Mustafa'nın Ahteri-i lügati gibi birçok eser olduğunu belirtmektedir (s. 9). Eserinin tam ismini "Zübdetü'l-âsâr ve mevâhibü'l-envâr" şeklinde verdiğini (s. 10) söylemektedir. Nüsha temiz ve okunaklı, âyet lafızları ve Türkçeleri ise harekesizdir.²³

3.7.2. TZK.20, Gurabzâde Ahmed, Zübdetü'l-âsâr, Türkçe, 212x162:160x118, 434 vr. 17, nesih, Şehid Elmas Paşa biraderzadesi Münzevi Hüseyin, H. 1174 (433b/762).

Nüsha, Kehf-Nâs arası sûrelerin tefsirini havidir. Eserin, *Zübdetü'l-âsâr ve'l-mevâhibü'l-envâr* isimli tefsirin ikinci cildi olduğu bildirilmiş ve besmeleden sonra Kehf sûresinin tefsirine başlanmıştır (7b). Nüsha temiz, âyet lafızları ve Türkçeleri harekesizdir. Bu eserin başındaki "İkinci cild" notu (s. 7), hacmi, üslubu, fiziki ve hat benzerliği bir önceki sırada zikredilen eserle aynıdır. Dolayısıyla TZK.1165 ve TZK.20 nüshaları tam bir tefsiri oluşturmaktadır.

3.8. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076), el-Vasîf fi tefsîri'l- Kur'âni'l-mecîd (el-Vasîf beyne'l-makbûd ve'l-basîf):²⁴

3.8.1. TZK.1014, el-Vâhidî Tefsiru Vasîf, H. 461, Arapça, 232x164:192x117, 217 vr. 17, nesih, (?), (Kütüphane fişinde H. 7. Asır istinsahı olduğu kaydı düşülmüştür).

Nüsha; Fâtiha ve Bakara sûresi ile Âl-i İmrân sûresinin 133. âyetine kadar tefsirini içermektedir. *Tefsîrii Vasîf*'in ilk cildi olduğu ve vakıf bilgisi kaydedilmiştir (z-1). Nüshanın eski olduğunu, bütün metni oluşturan harflerin kenarlarında okumaya mani olmayan lekelerin mevcudiyeti göstermektedir. Sûre başlangıçları "el-Kavlü fî fazli sûrati'l-Bakara/Bakara sûresinin fazileti hakkında söz" gibi koyu ve büyük hatlarla belirtilmiştir (9b). 217b.'de biten eseri, Fatıma bnt. el-Hâc Yusuf, Şeyh Ahmed Kaşif Efendi'nin Tekkesi'nde okunmak için H. 1166'da vakfetmiştir (218b).

3.8.2. TZK.1164, Tefsîru Ebi Vaşîf el-'Askalânî, Arapça, 234x157:194x115, 207 vr. 24, nesih, (?), H. 675.

Nüsha, Mâide sûresinin 27. âyetiyle başlamakta ve Nâs sûresinin tefsiriyle bitmektedir. Eserin ilk sayfaları tamir görmüştür. Eserin, gerek âdi nesih hattıyla yazılmış olması gerekse sayfalarının

²³ Diğer yazma nüshaları hk. bk. Günay, *Başlangıcından Bugüne*, s. 99; Müellifin hayatı, eserleri ve tefsir metodu hk. bk. Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği* (İstanbul: İFAV, İlahiyat Vakfı Yayınları 2016), 213-269.

²⁴ Diğer bazı mahtût nüshaları: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah 88, 250; Damad İbrahim 156; Es'ad Efendi 248; Hacı Mahmud Efendi 47; H. Hüsnü Paşa 28; Hamidiye 123; Hekimoğlu 153/1-3; Kadızade Mehmed 45; Mahmud Paşa 51, 52). Müfessirin hayatı, eserleri ve anılan tefsirinin neşri hk. bk. Abdurrahman Çetin, "Vâhidî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/438-439; Osman Kara, "Vahidî ve Tefsirindeki Metodu", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 296-316; Hadiye Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2013), 135-164.

yıpranmış halde bulunması, oldukça erken dönemlerde yazıldığını teyit etmektedir. Özlü denilecek hacimde ve çokça âyet istişhâdı yapılarak tefsir edilmiştir (1b-204b). En sonunda belirsiz bir şekilde “*Tefsiru Ebî Vasîf el-‘Askalânî ... rabimehü...*” ifadesi kaydedilmiştir (205a).

3.9. (? Muhtemelen hicri 820-843 yılları arasında yazılmıştır) *Cevâhirü'l-eşdâf/Cevherü'l-eşdâf*²⁵

3.9.1. TZK.1042, (?), *Cevherü'l-eşdâf*, Türkçe, 295x203:225x135, 192 vr. 21, nesih, Mahmud b. İbrahim, H. 1066 (192a).

Nüsha, Fâtiha-Kehf arası sûrelerin tefsirini içermektedir. Eserin mukaddimesinde, Candaroğulları Beyi Bayezid Han oğlu İsfendiyar'ın (843/1439) oğlu İbrahim Çelebi (847/1443) için bu eserin telif edildiği belirtilmektedir (1b-2a). Eserin ilk cildi olan bu nüsha tam, hattı güzel, harekeli, temiz ve okunaklıdır.

3.9.2. TZK.1043, (?), *Cevherü'l-eşdâf*, Türkçe, 295x203:225x135, 365 vr. 21, nesih, Mahmud b. İbrahim, H. 1066 (365b).

Nüsha, eserin ikinci cildir. Meryem-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini muhtevindir ve birinci cildin hususiyetlerini haizdir. Birinci cildi 192 varak numarasıyla bittiği için bu cilt 193 numara ile başlatılmıştır.

3.10. Kemaleddin Ebü'l- Ğanâim Abdurrezâk b. İshâk Cemâleddin el-Kâşânî es-Semerkandî (730/1330), *Te'vilâtü'l-Kur'ân*²⁶

3.10. TZK.33, Cemaleddin el-Kâşânî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (?), Arapça, 213x144:150x88, 190 vr. 19, nesih, (?), (?), (?).

Eser, Fâtiha-Nâs arası sûrelerin, işârî metotla yazılan tefsiridir (1a-190a). Nüsha güzel nesih hatlı, ayetlerin lafızları dâhil harekesizdir. Sûre isimleri, besmele ve âyetler kırmızıdır (2a-4b). Gâşiye sûresinden sonra ise, öncesindeki renkli mürekkeple yazılan üslup terk edilmiştir. Haşiyede “matlab” başlığıyla kısa malumat verilmiştir (5b-6a). Esere ketebe kaydı düşülmemiştir (190a). 174b-175a

²⁵ Eserin nüshaları ve müellifi hk. değerlendirmeler için bk. Ahmed Topaloğlu, “Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercüme-leri ve Cevâhirü'l-Asdâf”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 27 (1983), 58-66; Ahmet Topaloğlu, “Cevahirü'l-Asdâf Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 2 (1986), 161-183; Günay, *Başlangıcından Bugüne*, 91, 112.

²⁶ Yazma nüshası için bk. (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla 74 (Fatiha-Nâs tam); Nafiz Paşa 55 (Fatiha-Nâs tam). Ayrıca bk. Mehmet Kaya, “Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 730/1330) ve Tefsirdeki Metodu”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 107-135.

varakları cildin en sonuna ciltlenmiş veya yerinden koptuğu için elektronik taraması cildin en sonuna yapılmıştır (190b-191a).²⁷

3.11. T'ZK.721, (?), *Tefsîr-i Kur'ân*, Türkçe, 325x202:296x160, 242 vr. 51, ta'lik, (?), (?).

Eser, anlaşılır bir Türkçeyle yazılmış tam tefsirdir (3a-242b). Eûzü besmelenin tefsiriyle başlayan eser, güzel bir talik hatla sıkışık satırlı yazılmıştır. Tefsiri yapılan ve istihsad edilen âyetler, sûre isimleri, âyet sayıları ve tefsirde yer alan hadisler harekesiz ve kırmızıdır (1b-2a...). Temellük kaydı “Muhammed Sadık” şeklinde verilen (1a) nüsha, müstensihî ve istinsah tarihi verilmeksizin kısa bir dua ile bitmektedir (238b).

4. Tefsir Mukayesesi/Tenkidi:

4.1. T'ZK.398/1, Şeyh İbrahim el-Kürdî [Burhaneddin İbrahim b. Hasen el-Kürdî es-Sührani el-Gürânî (Yusuf eş-Şemi)²⁸/İbrahim b. Süleyman b. İbrahim el-Kürdî el-Halebi, Hâşiye ala şerh-i nuhbeti'l-fiker] el-Imâdi, “*el-İthâfû bitemyîzi mâ tebia bihi'l-Beyzâviyyü sâhibe'l-Keşşâf*”,²⁹ (?), Arapça, 223x160:188x132, 10 vr. 36, nesih, (?), (?).

Nüsha, Kur'ân'ın başından ve sonundan 13 sûrenin tefsirinde konu edilen ölüm (1b) avret yerinin açılması (4a), Müzzemmil hitabının sebebi (6a) gibi bazı hususların açıklanmasında iki müfessirce mutabık kalındığını göstermek üzere yazılmıştır (1a-11a). Nüsha adı nesihle sık satırlı ve okunaklı yazılmıştır.

²⁷ Uludağ, bu eserin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, *Te'vilü'l-Kur'ân*, *Te'vilü'l-âyet* ve *Te'vilât-ı Kâşânîyye* olarak da tanındığını ve geniş ölçüde İbnü'l-Arabî'nin geliştirdiği kavram ve terimlere dayalı tasavvufî bir tefsir olduğunu ancak İbn Arabî'nin tefsiriyle karıştırıldığını söylemektedir. Süleyman Uludağ, “Aburrazzak Kaşani” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/5-6. Bu eserin Türkçeye tercümesinden ilkinî, Yusuf Sıddık Jirkî Çerkesî *Terceme-i Tefsir-i Te'vilât-ı Kâşânî* adıyla (Sül. Ktp. Nuri Arlasez no: 223) yapmıştır (bk. Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir*, 152-154). Diğeri Ali Rıza Doksanyedi tarafından yapılmış ve Vehbi Güloğlu tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir: Kemaleddin Abdürrezzak b. Ahmed Kâşânî, *Te'vilât-ı Kaşaniyye Te'vilü'l-Kur'ân Te'vilü'l-âyet: Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri*, trc. Ali Rıza Doksanyedi, yay. M. Vehbi Güloğlu, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988).

²⁸ Hayatı ve eserler hk. bk. Ömer Yılmaz, *İbrahim Kürânî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları 2005); M. Kamil Yaşaroğlu, “Molla Gürani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/248-250. İnsana bakışı hk. ayrıca bk. Mahmut Ay, “Molla Gürânî'nin Gayetü'l-Emânî'si”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 303-336; Ömer Yılmaz, “İnsan mı Yoksa Kâbe mi Üstün? Sufî-Âlim: İbrahim el-Kürdî el-Kürânî Örneği”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2014), 1-26.

²⁹ Aynı isimli eseri Brockelmann, Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî'ye (h.945/1538) nisbet etmiş ve Beyzâvî'yi tenkit edenler listesinin başında vermiş, anılan eserin Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî'ye de nisbet edildiğini kaydetmiştir. Ayrıca tefsir üzerine yapılan şerh ve haşiyelerden 86 tanesini saymıştır: Brockelmann, *Tarihü'l-edebî'l-Arabî*, 4/ 232.

5. Natamam Tefsirler:

5.1. TZK.17, Muhammed b. Osman er-Rizevi (?),³⁰ *Tefsiru şerif fi sûrati't-Tegâbun ilâ sûrati'l-A'lâ*, (H.1266), Arapça, 239x173:164x91, 62 vr. 19, (?), (?).

Nüsha, Tegâbün sûresinden A'lâ sûresinin altıncı âyetine kadar tefsirini içermektedir (65a). Eserin müellife aidiyeti, zahriyyesindeki bilgiye istinaden (1b) tarafımızdan dayandırılmıştır. Meâric sûresine kadar cedvel içerisinde, satır arasında ve haşiyede az da olsa Arapça izahlar yapılmıştır (1b-16b).

6. Cüz Tefsirleri:

6.1. TZK.688/3, Seyyid Abdullah es-Sivâsi b. eş-Şeyh Abdurrahman, *Merâmü't-tâlibîn alâ hâşiyeti'l-Mollâ 'İşâmüddin*,³¹ (?), Arapça, 210x152:146x74, 88-150 vr. 21, ta'lik, İbrahim b. Ömer Erzini'r-rûmi, H. 1134(150b).

Nüsha, Molla İsamüddin'in haşiyesinin üzerine yapılan haşiyedir. Müellif mukaddimede kendisini es-Seyyid Abdullah es-Sivasi b. eş-Şeyh Abdurrahman olarak tanıtmaktadır (88b). Nüsha, Nebe'-Nâs arası sûrelerin tefsirini içermektedir (89b-150b).

6.2. TZK.1173, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî (516/1122), *Meâlimü't-tenzîl* (?), Arapça, 222x155:180x130, 415 vr. 18, ta'lik kırması, Şeyh Ahmed Kâşifi, H. 1151, 1152 (40b, 415a).

Nüshanın ilk bölümü, Begavî tefsirinin Mülk-Nâs arası sûrelerin tefsirini haizdir (1b-113b). Mülk-Mürselât (1b-40b) arası sûrelerin tefsirinin bittiği yerde H. 1152 senesinde yazıldığı notu düşülmüştür (40b). Bu bölümün devamındaki dört varaklık boşluktan (41a-45a) sonra Nebe' suresinin tefsiri başlamakta ve Nâs sûresiyle bitmektedir (45b-113b). Bu durumda ilk bölüm Kur'an'ın son iki cüzünün tefsirini kapsamaktadır. Nüshanın son kısmı Mülk sûresinin tefsiriyle başlamakta (115b) ve Nâs sûresinin tefsiriyle nihayete ermektedir (414b). Ancak bu ikinci kısım, başka bir müellife ait tefsirdir.

³⁰ ? Rizevi Mustafa b. Âsım b. Mahmud b. Osman b. Bilal, *en-Nefâisü'l-müntehabe fi'l-mevâzi'l-mübezzzebe* Sül. Ktp. Mehmet Sefayılı 893 (İst. Yeneriş Basımevi 1944; Mataracı Hafız Osman Sabri b. İsmail er-Rizevî, İcazetnameler Sül. Ktp. Mehmet Taviloğlu 337/1 (h. 1300 4+ 12 vr 15 st.

³¹ Diğer bazı mahtût nüshaları: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Darulmesnevi 56 (Nebe suresi); Laleli 310 (30. Cüz); Mehmed Asım Bey 16 (30. Cüz).

6.3. TZK.675, (?), *Tefsîr [Nebe'-Nâs arası sûreler]*, (?), Arapça, 206x150:156x82, 72 vr. 23, nesih, (?), (?). Nüsha, Nebe'-Nâs arasındaki sûrelerin tefsirini içermektedir (1b-72a).

Âdî nesih hattıyla yazılan nüshada mukaddime ve ferağ kaydı bulunmamaktadır. Bazı sayfalarında, okumaya mani küçük hacimde mürekkep dağılımları mevcuttur (21a-b; 68a-b).

7. Çoklu ve Müstakil Sûre Tefsirleri

7.1. TZK.1149, *Kitâbu Ebî Saîd [Şeyh Ebussuûd] el- Hanîfi* (?), Arapça, 183x133:130x90, 2+260+2 vr. 15, nesih, Muhammed b. İdris b. Zekeriya, H. 802 (260b).³²

Nüsha; Besmele, Fâtiha ve Burûc-Nâs arası sûrelerin tefsirini içermektedir. Eserde; besmenenin ve Fâtiha'dan başlayarak bütün sûrelerin fazileti, isimleri, işârî manaları ve mukadder sorular ve cevapları işlenmiştir (2a-28b-40). Devamında Burûc-Nâs arası sûrelerin tefsiri aynı metotla yapılmıştır (69b-260b).

7.2. TZK.16, *Tefsîr-ü Lübâb Sûrat-i En'âm [ilâ Kehf]*, Türkçe, 263x157:211x103, 342 vr. 21, nesih, İbn Arabşah Ahmed b. Muhammed el-Hanefi (H.854), Bakkalzade Mehmed b. Receb, H. 1047.

Eser, En'âm-Kehf arasındaki sûrelerin tefsirinin Türkçe çevirisidir. Âyet lafızları ve Türkçe metin harekelidir. Eserin, "...birine güzel" cümlecigiyle bitmesi (345a), Kehf sûresinin son ayetine ait izahın bulunduğu sayfanın koptuğunu düşündürmektedir.

7.3. TZK.86/1 (?), *Mecmûatü't-tefâsîr*, (?), Arapça, 185x123:135x63, 23 vr. 21, nesih, Seyyid Ahmed Sıdkî Tekfurdağlı, (H. [12]86).

Risalenin başında, Süleyman'ın (as) imtihan edilmesi, cihadı ve şeytanlardan korunmuşluğu, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâü's-şerîf*'ini şerh eden Aliyyü'l-Kârî'nin şerhinden³³ alıntılanmıştır (1b.-2a). Devamında bazı ayetler fevaid tarzında *Râhu'l-beyân* ve Kadî Beyzâvî'den iktibasla tefsir edilmiştir (3a-8a). Cuma sûresinin tefsiri, haşiyesinde Hâzin, Semerkandî, Rûhu'l-beyân vb. tefsirlerden çok alıntılanarak yapılmıştır (8a-11b). Risalede Münâfikûn (11b), Tegâbün (15a), Tahrîm (18a) sûrelerinin tefsiri de yer almaktadır. Risale, Tahrîm sûresinin son âyetinin tefsiri tamamlanmadan bitmektedir (23a).

7.4. TZK.1168/2, (?) *Tefsir Mecmuası*, (?), Arapça, 206x142:148x80, 1+68-113 vr. 12 ta'lik, (?), (?).

³² TZK Ktp. fişinde "Bütünün Ragıp Paşa Kütüphanesinde olduğu kaydı var" notu kaydedilmiştir.

³³ M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TV Yayınları, 2010), 39/138.

Müellifi ve müstensihî meçhul olan eser, Mülk (68b-72b) Kalem (72b-82b), Meâric (82b-86a) ve Cin-Mürselât arasındaki dört sûrenin (86a-113a) tefsirini içermektedir. Metni ve haşiyesi, okunaklı talik hatlı ve mukaddimesizdir.

7.5. T'ZK.133/10, Molla İbn Kemâl (873-940), *Tefsirü sûreti'l-Fâtiha*,³⁴ (?), Arapça, 197x133:152x72, 112b-119b, 21, nesih, (?), (?).

Nüsha Fâtiha sûresinin tefsiridir. Âyetler, kelime ve/veya cümlecikler halinde tefsir edilmiştir. Risale ketebe kaydı verilmeksizin bitmektedir (112b-119b).

7.6. T'ZK.30, [? Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî], *Tefsîr-i Sûre-i En'âm*, (?), Arapça, 216x142:148x78, 98 vr. 21, ta'lik, (?).

Nüsha; En'âm sûresinin tefsirine dairdir. Muhtevasında Keşşâf'dan ilgili sûrenin tefsiri zımındaki suallerine ve faydalı bilgilere yer vermektedir. Bu husus zahriyyesinde de kaydedilmiştir. Tefsire mukaddime olmaksızın başlanmıştır. Zahriyyedeki "Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî'nin kitaplarından..." şeklindeki ta'lik hatlı not ile eserin metin hattının benzerliği, bu eserin anılan zatın temellüküne ait olduğu veya (zayıf ihtimalle) bu eseri müellifin yazmış olduğuna işaret edebilir.

7.7. T'ZK.29, Şeyh Abdülmuhsin Zeynüddîn el-Gürânî (893/1488), *Tefsir-i Sûre-i Yusuf*, Arapça, 216x155:158x104, 124 vr. 25, nesih, (?), (H.1125) (124b).

Nüsha, Yûsuf sûresi hakkındaki ön malumattan sonra yapılan tefsiri içermektedir. Haşiyesinde nefis ta'lik hatıyla notlar bulunmaktadır.

7.8. T'ZK.1171, (?) *Tâhâ Sûresinin Tefsiri*, (?), Arapça, 190x120:135x74, 16+3 vr. 15, nesih, (?), (?).

Eser, Tâhâ sûresinin başından 63. âyetine kadar kıraat ve gramer ağırlıklı tefsiridir. Müellifi ve müstensihî meçhuldür (1b, 15a).

7.9. T'ZK.1143, (?), *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*, (?), Türkçe, 198x130:163x105, 21 vr. 16, nesih, (?), H.1111 (21a).

Müellifi bilinmeyen bu nüsha, Yâsîn sûresinin Türkçe tefsirini içermektedir. Mukaddimesiz başlayan eserin metni harekelidir. Metnin bittiği yerin sağ kısmında silik şekilde "Katibi huruf Fevzi b..." ve sol kısmında da 1111 H. senesinde yazıldığı belirtilmiştir.

³⁴ Diğer mahtût bazı nüshaları: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah 2086/2; Es'ad Efendi 3646/3).

7.10. T'ZK.31, Şeyhü'l-İmâmü'l-Allâme Muhammed Emin b. [Mahmud Emir Padişah] Abdillâh el-ma'rûf bi'l-Buhârî, *Tefsîru sûreti'l-Feth*, (?),³⁵ 208x135:133x74, 116 vr. 11, nesih, Nâsıruddin oğlu Şemseddin Şumnu'lu, (H. 992) (114a).

Eserde, Fetih sûresinin tefsirine güzel bir mukaddimeyle başlanmış (1a-2b), söz konusu eserin seleften rivayetlerden ve halefin keşfettiği sırlardan istifadeyle yazıldığı belirtilmiştir (2b-3a). Âyetlerin lafızları harekesizdir (4a). Haşiyesinde nadiren malumat mevcuttur (25b, 30a, 33b).

7.11. T'ZK.133/2, Kemalpaşazâde Ahmed b. Süleyman (İbn Kemal/873-940),³⁶ *Tefsîrû sûreti'l-Mülk*,³⁷ (?), Arapça, 197x133:152x72, 6 vr. 21, nesih, (?), (?).

Nüşanın zahriyesinde müellifin "Afyon ve Kahve Risalesi" yer almaktadır. Risale, doğrudan tefsire başlamıştır. Muhtasar bir tefsir olup garip kelimelerin manasını kısaca vermektedir. Âyetin manasını benzer âyetlerden deliller getirmek suretiyle açıklamaktadır (3a). Risala ferağ kaydı bulunmaksızın bitmektedir (6a).

7.12. T'ZK.85, (?[Derviş Mehmed Mar'aşî]), *Kitâbü tefsîr-i Tebârake/Tefsîrû sûreti'l-Mülk*, (?), Arapça, 198x122:148x78, 29 vr. 15, ta'lik, (?[Müellif hattı olabilir z-1]), (? (29b).

Nüsha, ciltli olduğu bu mecmuanın ilk eseri olup, Mülk sûresinin tefsiridir. Uzun mukaddimesi bulunan eserde, Keşşâf ve Beyzâvî tefsirlerine atıfta bulunmaktadır (2b-3a).

7.13. T'ZK.133/3, Kemalpaşazâde Ahmed b. Süleyman (İbn Kemal/873-940), *Tefsîrû sûreti'n-Nebe'*,³⁸ (?), Arapça, 197x133:152x72, 6a-10a vr. 21, nesih, (?), (?).

Nüsha, Nebe' sûresinin tefsirini içermektedir. Şekil, hat ve üslup bakımından T'ZK.133/2'ye benzerliği, müstensihinin aynı olabileceğine delalet etmektedir (6a). Risaleye, ketebe kaydı konulmamıştır (10a).

³⁵ Eserin diğer bazı mahtûtları: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 276; H. Hüsnü Paşa 65/59; Hamidiye 81; Laleli 170; Yeni Cami 1182/5. Beyzavî üzerine haşiyesi de olan nüshalar: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carrullah 192; Feyzullah Efendi 113; Fazıl Ahmed Paşa 181, 182/6; Yeni Cami 129) müellif adına Fatiha suresinin tefsiri de kaydedilmiştir: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye 318).

³⁶ Hayatı ve eserleri hk bk. Şerafettin Turan "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/238-240; İlyas Çelebi "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/247; Erdal Kaya, "Kemalpaşazâde'nin 'Risale fi İcâzi'l-Kur'an' Adlı Risalesi: İnceleme ve Tahkik = Research on Kemalpaşazade's Treatise "Risale fi İcâzi'l-Qur'an" = Risale fi İcâzi'l Kur'an Li-İbn Kemal Paşa: Dirasetun ve Tahkikun", *Akademik-US: Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 245-267.

³⁷ Diğer bazı yazma nüshaları: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan 428/1; Mehmed Zeki Pakalın 181/1). Anılan kütüphanenin kataloglarında aynı eserin, "Tefsiru sureti'l-mülk" adıyla 45 nüshası kaydedilmiştir. Eserin neşirini Hasan Ziyaeddin Itr yapmıştır (Beirut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1986).

³⁸ Eserin kayıtlı yirmi mahtût nüshasından bazıları: (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi 2041/2; Esad Efendi 3551/3, 1447/7; Fatih 5403/3, 5440/2...).

7.14. T'ZK.86/2, Ali b. Mahmud, *Ta'likât alâ şerh-i tefsîri'l-Beyzâvî li sûreti'n-Nâziât*, (?), Arapça, 185x123:120x58, 1+25-41 vr. 17, nesih, (?), (H. 1313) (41a).

Müellifin ve risalenin ismi, nüshanın mukaddimesinde belirtilmiştir. Müellif bu risalesini, Beyzâvî'nin Nâziât sûresinin tefsirine ilaveler yapmak amacıyla yazdığını belirtmektedir. (25b). Sûrenin tefsiri 26a-41a arasında yapılmıştır.

7.15. T'ZK.1114/3, Celaleddin Muhammed Es'ad ed-Devvânî (H. 828-908),³⁹ *Risâletün müteallika bi's-sûveri'lletî ta'dilü rub'a'l- Kûr'ân*,⁴⁰ (H. 905), Arapça, 207x147:155x77, 25-35 vr. 21, ta'lik, (?), (?).

Nüsha, Kâfirûn sûresinin tefsirini nesh ve tahsis konusu merkezinde içermekte olup, temiz ve okunaklıdır. Müellif, mukaddimesinde Kur'an'ın dörtte birine eşit olduğunu söylediği (26b) Kâfirûn sûresinin tefsirini, çağındaki yaygın tefsirlerden ve kendi çıkarımlarından hareketle H. 905 yılında tefsir ettiğini söylemektedir (25a).

8. Konulu Tefsir:

8.1. T'ZK.1114/8, Ahmed b. Süleyman [Kemal Paşazâde], *Risâletün fi enne's-şühedâe ahyâün*, (?), Arapça, 207x147:155x77, 44b-46a vr. 21, ta'lik, (?), (?). Müellif kısa risalesinde şehitlerin diri olduğu konusunu âyet ve hadis merkezli olarak açıklamıştır (44a-46a).

9. Âyet Tefsirleri:

9.1. T'ZK.1020/3, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (ö. 908/1502), *Risâle fi kavlihî Teâlâ Kâle âmentü ennehû lâilâhe illellezî âmenet bihî benû İsrâîl* (?),⁴¹ (Yunus, 90. Âyet/farz-ı ayın), (?), Arapça, 253x153:210x120, 6b-7b vr. 25, ta'lik, (?), (?).

³⁹ Müellifin Fâtiha tefsiri, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 1143/2; 3733/1; Karacelebizade 356/6...)’de kayıtlıdır. Maden, Devvânî'nin, İbn Sinâ'nın İhlas suresine yazdığı bir haşiyesinin bulunduğunu tesbit etmektedir. Bk. Maden, “Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta'lika Literatürü”, 186.

⁴⁰ Bu risale Cevdet Akbay tarafından *Celâleddîn ed-Devvânî ve Tefsîru Kul'ya eyyübe'l-kâfirûn* adıyla yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir (1987, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ayrıca müellifin müstakil olarak: Fâtiha (Risâle fi tefsir-i sureti'l-Fâtiha: Esad Efendi 1143/2, 3733/1; ...), Kâfirûn: (Tefsiru sureti'l-Kâfirûn (Carullah 99; Esad Efendi 246/65, 3733/6; Hacı Beşir Ağa 666/29...) İhlas: (Tefsiru sureti'l-İhlas, Esad Efendi 246/67; Hacı Beşir Ağa 666/29; Hacı Mahmud Efendi 385/9, 12; ...); Hâşiye ala tefsir-i sureti'l-İhlas li İbn Sina Hamidiye 1441/6; Ragıb Paşa 1469/7. Müellifin hayatı ve eserleri hk. bk. Harun Anay “Devvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/257-262; Mustafa Akman, “Celâleddîn ed-Devvânî'nin Eserleri ve Özet Olarak Tanıtımı”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 122-159; Bakhtyar Husain Siddiqi, “Celâleddin Devvânî 830/1427”, çev. Emrullah Yüksel, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986), 175-180.

⁴¹ Eser, Süleymaniye Kütüphanesinde *Risale fi iman-i Fir'avn* olarak da kayıtlıdır: (Halet Efendi 239/27; Veliyüddin Efendi 3277; Beyazıt 5999...). Anılan kütüphanede müellif adına ayrıca *Risale fi bakke't-tefsir* adında bir risale de kaydedilmiştir (Veliyüddin Efendi 3228; Lala İsmail 703/7).

Müellif, bu eserinde Yûnus sûresinin 90. âyetinin üç sayfalık tefsirini, farzı aynın önemi ve derecesine yönelik sorulan bir soruya cevaben âyet ve hadis merkezli yapmıştır (6a-7b).

9.2. T'ZK.199/2, Ahmed Efendi Seferhisarlı (?), *Risâle fi kavlihî Teâlâ "Lev 'alimal-lahü fihim hayran"*, (?), Arapça, 330x210:240x110, 26a vr. 35, ta'lik, (?); (?).

Risale, Enfâl sûresinin 23. âyetinin otuz beş satırdan ibaret kısa bir tefsirini içermektedir.

9.3. T'ZK.232, [Beyzâvî], *Mecmûatü't-tefâsîr*, (?), Arapça, 200x128:140x46, 139 vr. 19, nesih-ta'lik, (?), (?).

Mecmuanın 10a-18b yaprakları arasında bazı âyetlerin tefsiri Beyzâvî'den iktibas edilmiştir. Bunlar; Bakara 2/163-164. âyetler (11b-12b), Yâsîn 36/77-83 arası âyetler (12a-14b), Âl-i İmrân 3/26. âyet (16ab), Mü'minûn 23/101-108 arası âyetler (17a-18a) ve Zuhruf 43/67. âyetidir (18a). Bu kısmın en sonunda Kâf 50/17. âyetin tefsiri ise, Sa'dî Çelebi'nin Beyzâvî haşiyesinden alıntılanmıştır (18b).

9.4. T'ZK.1066/3 (?), *Risâle fi beyân-i meânî'l-âye elif lâm mîm zâlike'l-kitâbü lâ raybe fih'*, (?), Arapça, 268x167:210x103, 127b-129 vr. 25, ta'lik, (?), (H. 850).

Nüşhada, Bakara 2/2-3 âyetinde geçen müttekî kavramının, devamında ise "Elif, lâm mîm" harflerinin işârî yorumu yapılmıştır.

9.5. T'ZK.244/12, Aliyyü'l-Kârî b. Sultan Muhammed (1016/),⁴² *Risâle Sûretü'l-Berâe*, (?), Arapça, 207x140:150x78, 133b-136a vr. 15, nesih, (?), (?).

Nüşha, Berâe sûresinin başında bismelenin okunup okunmayacağına hükümünü işlemiştir. Risalenin nihayetinde hülâsa konulmuş, müellifinin Aliyyü'l-Kârî olduğu belirtilmiş, ancak müsten-sihi verilmemiştir (136a).

Sonuç

Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi (T'ZK), şehrin eşrafından Hacı İbrahim Ağa tarafından 1896 senesinde, yanında bir medrese ile birlikte kurulmuştur. Sultan İkinci Abdülhamit tarafından Mecidiye Nişanı ile taltif edilen bu kütüphane, İbrahim Ağa'nın İstanbul'da yaşayan oğlu

⁴² Eserin Süleymaniye Kütüphanesindeki kayıtlı ismi "Risale fi cevâzi kıraetü'l-besmele fi evvelî'l-Berae" şeklindedir. Nuruosmaniye 4006/2. Mecmuanın 63b-65a varakları arasında bulunan risale, müellif nüshasıdır (65a). Müellifin hayatı, eserleri ve metodu hk ayrıca bk. Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/403-405; Çağfer Karadaş, "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 287-300; Ali Can, "Aliyyü'l-Kârî'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı", *Kabramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2013), 128-173.

Hacı Tahsin Efendi'nin buradan topladığı yazmaları göndermesiyle zenginleştirilmiştir. Halen Kültür Bakanlığı bünyesinde Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Kütüphanede matbu eserlerin yanında 2451 yazma eser bulunmaktadır. Bunların 161 tanesi Tefsir ve Kur'ân ilimlerine dairdir. Kur'ân ve kıraat ilimlerine dair diğer yazmalar başka bir çalışmamızın konusu olacaktır.

Çalışmamızda; bir satır arası Kur'ân tercümesinin, on civarında yaygın tefsirin, Beyzâvî tefsiri üzerine yazılan on yedi haşiyenin ve yirmiyi aşkın sûre ve âyet tefsirlerinin muhtevaları incelenmiştir. T'ZK'de tefsire dair önemli nüshalar bulunmasına rağmen, yazmalar üzerinde yapılan bazı akademik çalışmalarda bunların yer almamış olması, bu çalışmaya olan ihtiyacı teyit etmiştir. Bu kabil çalışmalarda, yazma nüshaların muhtevalarının zikredilmesi, diğer kütüphanelerdeki dâhil olmak üzere eksik nüshalarının tamamlanabilmesine imkan sağlaması açısından da önemli görünmektedir.

Türkiye'nin yazma eserlerin künye bilgilerinde görülebilen bazı eksik ve hataların tashihe ihtiyacı bulunmaktadır. Mahtûtların incelenmesinde asıl olan, muhtevalarının kritiğinin yapılarak değerlendirilmesidir. Türkiye'de bu manada tahkik çalışmalarının yeni yeni yapılmakta olması sevindiricidir. Lakin bu yazmaların ekseriyetinin muhtevaları bile henüz tam olarak tanıtılmış değildir. Taşradaki yazmaların muhtevaları ise Zeytinoğlu Kütüphanesi örneğinde görüldüğü üzere özel koleksiyon olmasına karşın halen ilim camiasında layıkıyla tanınmamıştır.

Kütüphanenin yazmalarından bir tanesi hicri sekizinci asra ait Fatıha-Kehf arası sûrelerin satır arası Kur'ân-ı Kerim tercümesidir. Tamam tefsirler arasında; Ebü'l-Leys Semerkandî, Ebü'l-Hasen en-Nîsâbûrî, el-Begavî, Beyzâvî, Beyzâvî'nin Şeyhzâde haşiyesi, Cemaleddin el-Kâşânî, Ebu's-Suud, Gurabzâde, *Cevâbirü'l-esdâf* tefsirlerine ilaveten müellifi meçhul Türkçe bir tefsir bulunmaktadır. Eksik nüshalı tefsirler zımında; Zemahşerî, Beyzâvî ve Beyzâvî'nin Çivizade, Sa'dî Çelebi, Debbağzâde, İbn Hüsam, Şeyhzâde, el-Kâzerûnî, İbn Arabşah haşiyeleri ile Osman er-Rizevî'ye ait tefsir sayılabilir. Müellifi meçhul olan tam ve sûre tefsirleri de üzerinde çalışılmayı bekleyen diğer önemli nüshalardır.

Muhtelif müfessirlere ait cüz ve sûre tefsirleri çerçevesinde; ed-Devvânî, İbn Kemal, Ebusuud, Abdullah Sivâsî, Muhammed el-Kevâkibî, Aliyyü'l-Kâri, Zeynüddîn el-Gürânî, Mahmud Emir Padişah, Derviş Mehmed Mar'âşî ve meçhul müelliflere ait Amme cüzü, Yusuf, Tâha, Yâsîn, Mülk, Feth, Kalem, Nebe vb. sûrelerin tefsiri mevcuttur. Bir adet konulu ve ayet tefsirleri kapsamında ise; ed-Devvânî, Ahmed Efendi Seferhisarlı ve meçhul müellif sayılabilir.

Ek-1: TZK.962 künyeli satır arası Kur'ân-ı Kerim Tercümesinin birinci yaprağı/varak

Kaynakça

- Abay, Muhammed. “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası”. *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 4/6 (1) 1999, 249-303.
- Akgündüz, Ahmet. “Ebüssuûd Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/365-371. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Akman, Mustafa. “Celâleddin ed-Devvânî'nin Eserleri ve Özet Olarak Tanıtımı”. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 122-159.
- Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*. İstanbul: İFAV, İlahiyat Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Anay, Harun. “Devvânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/257-262. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Ay, Mahmut. “Molla Gürânî'nin Ğayetü'l-Emânî'si”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 303-336.
- Aydar, Hidayet - Kablander, Nesibe. “Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesinin Mukaddime Kısımının Transkripsiyonlu Metni ve Muhtevâ Değerlendirmesi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 127-176.
- Bağdâdî, Babanzâde İsmâîl Paşa. *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1951-1955.
- Bağdatlı, Babanzade İsmail Paşa. *İzâhü'l-meknûn fî zeyl-i alâ Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. tsH. Mehmet Şerefettin Yaltkaya. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1945.
- Bakırcı, Saffet. “Meâlümü't-Tenzîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/203-204. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Baş, Erdoğan. “Şeyhzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/97-98. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Bilgen, Osman. “Selçuklu Muhaddislerinden Begavî'nin Hayatı ve Hadis Tenkitçiliği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2369-2370.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Brockelmann, Carl. *Tarihü'l-edebî'l-Arabî*. trc. es-Seyyid Ya'kub Bekir - Abdülhalim en-Neccâr. 9

- Cilt. [Kahire]: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993.
- Can, Ali. “Aliyyü'l-Kâri'nin Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı”. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (2013), 128-173.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/260-261. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Taribi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Çelebi, İlyas. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/247. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çelik, Ersin. “Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi ve Kâdî Beyzâvî Hâşiyesinin Değerlendirilmesi”. *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları- 4-6 Mayıs 2014* (2014) 637-651.
- Çetin, Abdurrahman. “Vâhidî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/438-439. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdülbaki. “Ebu'l-Leys es-Semerkindî tefsirinin Türkçe tercümesi üzerine”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 22 (2007), 53-101.
- Durmuş, İsmail. “İsferâyînî, İsamüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/516-517. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Gözeler, Esra. “Vatikan Kütüphanesinde Tefsir İlmine İlişkin Arapça El Yazmaları Üzerine Bir Araştırma”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 349-366.
- Günay, İlhami. *Başlangıcından Bugüne Kur'an'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2016.
- Güngör, Mevlüt. “Begavî, Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/340-341. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Has, Esra – Etikan, Sema. “Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki 358 No'lu Mesnevi-i Şerif'in Tezyini Açısından İncelenmesi”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2013), 123-140.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 21 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1419/1998.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zehab fî abbâri men zehab*.

- thk. Mahmûd el-Arnaût - Abdülkâdir el-Arnaût. 10 Cilt. Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1412/1991.
- İpşirli, Mehmet - Demir, Ziya. "Sâdî Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/404-405. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Kandemir, M. Yaşar. "eş-Şifâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kara, Osman. "Vahidî ve Tefsirindeki Metodu". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 296-316.
- Karadaş, Cağfer. "Ali el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 287-300.
- Kâşânî, Kemaleddin Abdürrezzak b. Ahmed. *Te'vilât-ı Kaşaniyye Te'vilü'l-Kur'ân Te'vilü'l-Âyât: Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri*. çev. Ali Rıza Doksanyedi. nşr. M. Vehbi Güloğlu. 3 Cilt. Ankara: Kadıoğlu Matbaası, 1988.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. AbdullaH. *Keşfü'z-ẓunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Kaya, Erdal. "Kemalpaşazâde'nin 'Risale fi İcâzi'l-Kur'ân' Adlı Risalesi: İnceleme ve Tahkik = Research on Kemalpaşazade's Treatise "Risale fi İcâzi'l-Qur'an" = Risale fi İcâzi'l Kur'an li-İbn Kemal Paşa: Dirasetun ve Tahkikun". *Akademik-US: Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 245-267.
- Kaya, Eyyüp Said. "Sinan Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/228-229. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Kaya, Mehmet. "Abdürrezzâk Kâşânî ve Tefsirdeki Metodu". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015), 107-135.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn terâcim-i musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Kiraz, Celil. "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Beyzâvî'ye Yönelik Eleştirileri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 319-367.
- Kocaman, Mesut. "Zeytinoğlu Kütüphanesi". *Tavşanlı Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Temmuz 2011), 30-31. <https://docplayer.biz.tr/7656659-Tavsanli-kultur-ve-tarih-arastirmalari->

dergisi-nin-ikinci-sayisinda.html

- Maden, Şükrü. “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Hâşiyeciliğin Önemi -Şeyhülislam Sa’dî Çelebi’nin (ö. 945/1539) Hâşiye-i Sûre-i Mülk ‘ale’l-Kâdî el-Beyzâvî İsimli Hâşiyesi Örneğinde Bir Değerlendirme”. *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, Ed. Bilal Gökkır ve -dgr-. İlim Yayma Vakfı (2013), 57-89.
- Maden, Şükrü. “Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta’lîka Literatürü”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014), 183-220.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzade ala Tefsiri’l-Kadi el-Beyzavi Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Nüveyhız, Âdil. *Mu’cemü’l-Müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nüveyhızı’s-Sekâfiyye 1409/1988.
- Özek, Ali. “el-Keşşâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/329-330. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özel, Ahmet. “Ali el-Kârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Sezgin, Fuad. *Târihü’t-türâsi’l-Arabîyye: Mecmûâtü’l-mabtûtâti’l-Arabîyye fi’l-mektebâti’l-âlem*. çev. Mahmud Fehmi Hicâzî. 1 Cilt. b.y: Câmîatü’l-İmam Muhammed b. Suud, 1402/1982.
- Siddiçi, Bakhtyar Husain. “Celâleddin Devvânî”. çev. Emrullah Yüksel, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986), 175-180.
- Taş, İsmail. “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu’l-Leys es-Semerkindî Tefsiri’nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi TDED XLI/2 (2009)*, 107-160.
- Topaloğlu, Ahmed. “Kur’an-ı Kerim’in İlk Türkçe Tercümeleleri ve Cevâhirü’l-Asdâf”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 27 (1983), 58-66.
- Topaloğlu, Ahmet. “Cevahirü’l-Asdâf Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 2 (1986), 161-183.
- Turan, Şerafettin, “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Türk, Nurdoğan. “Tire Necip Paşa Kütüphanesi’ndeki Tefsire Dair Yazma Eserler I”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014/3), 154-172.
- Ünsal, Hadiye. “Ebü’l-Hasen el-Vâhidî’nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2013), 135-164.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Molla Gürani”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/248-250. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Beyzâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/100-103. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yazıcı, İshak. “Semerkandî Ebü’l-Leys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/473-475. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Yerinde, Âdem. “Ebussuûd Efendi’nin İrşâdü’l-Akli’s-Selim İlâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerim adlı Tefsirinin Müellif Nüshası”. *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II-* (2013), 9-55.
- Yerinde, Âdem. “Ebussuûd Efendi’nin İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm’i”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 337-363.
- Yılmaz, Ömer. “İnsan mı Yoksa Kâbe mi Üstün? Sufî-Âlim: İbrahim el-Kürdî el-Kûrânî Örneği”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2014), 1-26.
- Yılmaz, Ömer. *İbrahim Kûrânî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayış*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Yüce, Nuri. “Zemahşerî (Hayatı ve Eserleri)”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 26 (1986-1993), 289-316.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1420/2000.
- Ziriklî, Hayreddîn. *el-A’lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ min’el-Arab ve’l-müst‘arebîn ve’l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1423/2002.